

М.А. Таран

ВІДНОСИНИ МІЖ США ТА КНР В ЕПОХУ ДЕН СЯОПІНА: НОВА ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНА Й ПРАВОВА ОСНОВА (1979–1990)

УТВЕРДЖЕННЯ наприкінці 1970-х рр. в середовищі вищого китайського керівництва нових пріоритетів розвитку, запропонованих Ден Сяопіном, розпочало нову еру в китайській історії. Відхід від економічного та політичного догматизму епохи Мао позначився на характері зовнішньої політики Китаю. На перший погляд може видатися парадоксальним, що реформи в КНР, керівництво якої декларує будівництво соціалізму, за свій початковий стимул мали одержання доступу до технологічної та фінансової бази провідних “капіталістичних” центрів: США, Західної Європи та Японії. Проте в міжнародних відносинах ідеологічна складова для Пекіна вже не фігурувала в площині суперечностей “капіталізм – соціалізм”. Проведення курсу “чотирьох модернізацій”, як відомо, було тісно поєднаним із політикою відкритості зовнішньому світові. Запорукою ж налагодження ефективних каналів економічної взаємодії з провідними західними центрами, необхідною політичною прелюдією були відносини з Вашингтоном. При цьому проблематика американо-китайського діалогу була доволі широкою і віддзеркалювала різноманітні аспекти внутрішньої та зовнішньої політики кожної зі сторін.

Період 1980-х рр. був надзвичайно важливою та складною віхою в розвитку відносин між США й КНР. Саме в той час починала формуватися ідеологія та модель двосторонньої взаємодії з наявними конфліктними вузлами та підходами до їх розгляду і розв’язання. Нашим завданням буде зупинитися на аналізі тих із них, що найбільш наочно демонструють нові зовнішньополітичні теоретичні засади Пекіна, які сформувалися під впливом ідейного доробку Ден Сяопіна. Крім того, незважаючи на те, що цій темі присвячено чимало наукової літератури, в роботах переважної більшості авторів не акцентується увага саме на впливі теоретичних міркувань

Дена на практичні кроки китайської зовнішньої політики.

Початок дії повноцінних дипломатичних відносин між США та КНР (1 січня 1979) став можливим у результаті тривалого процесу, започаткованого дипломатією Р. Ніксона – Г. Кіссінджера ще десятиліття тому – в 1969 р. Ідея використання “китайської карти” для створення додаткової “зони тиску” на Радянський Союз була доволі спокусливою. Реалізація цього задуму свідчила, що американо-китайські відносини розгортатимуться у глобальному контексті, визначеному стратегічними засадами “холодної війни”. Той-таки 1979 рік збігся з утвердженням у вищих ешелонах китайської влади представників комуністів-прагматиків, котрі орієнтувалися на теоретичні настанови Ден Сяопіна. Ідеолог китайських реформ протягом 28 січня – 5 лютого 1979 перебував у США з офіційним візитом, відвідавши Вашингтон, Атланту, Х’юстон та Сіетл. Американські досягнення у сфері технологій справили на Дена сильне враження та підказали один із способів економічного самопосилення – закупівлю та освоєння американської техніки і технологій. Проте ледь не першим випробуванням міцності прагматизму обох сторін стало “тайванське питання”.

Дії Вашингтона щодо Тайваню (розрив дипломатичних відносин, припинення надання військової допомоги та ін.) загострили стурбованість в певних колах американських політиків з приводу можливого послаблення американських позицій у районі Східної Азії. Проблема формування майбутніх відносин з Тайванем після 1979 р. визрівала довго. Дискусії як у Конгресі, так і в держдепартаменті знайшли своє відображення в документах. В “Меморандумі огляду політики”, розробленому зовнішньополітичним відомством США, РНБ та мініборони у травні 1977 року, пропонувалося зберегти право США на

продаж зброї острову після завершення дії “Угоди про спільну оборону” 1954 р. В іншому документі (законопроекті, надісланому адміністрацією президента на розгляд Конгресу 26 січня 1979 року) пропонувалося продовження дії в рамках вже неофіційних відносин з Тайванем таких американських законів, як “Закон про контроль над експортом зброї”, “Закон про атомну енергію від 1954 року”, “Закон про експортно-імпорتنний банк”, “Закон про зовнішню допомогу від 1961 року” та “Закон про торгівлю від 1974 року”. Представники адміністрації переконували, що цей законопроект містить всі необхідні норми для реалізації повного комплексу відносин між США та Тайванем на неофіційній основі [Tan 1992, 32].

Конгрес США, у свою чергу, також не бажав поступатися ініціативою, як це трапалося з адміністрацією Ніксона в питанні започаткування процесу нормалізації відносин із Пекіном. “Закон про відносини з Тайванем”, розроблений та прийнятий обома палатами Конгресу і підписаний 10 квітня президентом Дж. Картером, заклав правову основу американської політики щодо Тайваню після 1979 року й лишається чинним і на поч. XXI ст. Унікальність цього документа пов’язана з тим, що, як зазначає американський дослідник Д. Копер, “вперше в американській історії Конгрес законодавчо визначив та встановив параметри політики США щодо окремої нації...” [Copper 1999, 156]. З тексту «Закону» можна виділити такі основні засади політики США щодо Тайваню і розв’язання “тайванського питання” взагалі в період після встановлення дипломатичних відносин з КНР:

- розв’язання проблеми майбутнього статусу Тайваню лише мирними засобами;
- відкидання будь-яких спроб тиску на Тайвань з допомогою бойкотів, ембарго та ін. засобів;
- конгрес законодавчо закріпив право Сполучених Штатів на забезпечення Тайваню зброєю оборонного характеру;
- збройні сили США мають бути здатними протистояти будь-якому застосуванню сили чи інших форм примусу, які могли б стати загрозою безпеці, соціальній чи економічній системі народу Тайваню;
- права народу Тайваню на безпечне та стабільне середовище й соціально-еконо-

мічний та політичний розвиток лежать у площині американської дипломатії щодо захисту «прав людини» [Taiwan Relation Act 1989, 792–793];

– у разі загрози Тайваню, будь-якого силового втручання (а отже, й загрози інтересам Сполучених Штатів) президент та Конгрес мають право ініціювати відповідні акції [Taiwan Relation Act 1989, 794].

Як бачимо, однією з основних ідей Закону є безпека Тайваню як складова регіональної безпеки. Зобов’язання щодо безпеки Тайваню традиційно базувалися на політиці продажу зброї та вибудовуванні військового балансу сил у протоці [McClagan 2000, 629]. Іншим головним напрямком політики США щодо Тайваню після 1979 року мало стати збереження всього комплексу відносин, окрім офіційних та дипломатичних. За номінальної відсутності офіційних представництв у столицях країн функції посольства США в Тайвані перебирав на себе “Американський інститут на Тайвані” – як організація, створена для реалізації програм, визначених президентом США чи будь-яким іншим американським повноважним органом [Taiwan Relation Act 1989, 795]. Інститут має право надання громадянам США консульських послуг. Хоча в Законі й зазначено, що службовці інституту не мають статусу держслужбовця США, дія всіх імунітетів та привілеїв, необхідних для виконання покладених на співробітників функцій, зберігається [Taiwan Relation Act 1989, 797]. Штат як тайванського представництва в США, так і американського в Тайвані складався (і складається досі) з кадрових співробітників зовнішньополітичних відомств. Що ж до актуальної нині проблеми відносин Тайваню з міжнародними організаціями, то положення Закону, як зазначається, не дають підстав для виключення чи позбавлення Тайваню членства в будь-якій міжнародній фінансовій установі чи організації.

Попри побоювання, реакція Пекіна на Закон була доволі спокійною. 19 квітня 1979 року Ден Сяопін під час зустрічі з делегацією комітету сенату в закордонних справах висловив невдоволення лише тим, що Закон практично суперечить зобов’язанням США дотримуватися політики “одного Китаю”, чим ставить під сумнів визнання уряду КНР як єдиного законного

уряду всього Китаю [R.O.C. – U.S.A. Relations 1991, 43]. Але, швидше за все, ця заява була пересторогою Вашингтону керуватися в зовнішньополітичній практиці перш за все буквою домовленостей з Пекіном і відповідно до пекінської логіки розуміння терміна “один Китай”.

“Закон про відносини з Тайванем” не лише визначив напрямки політики США щодо Тайваню. Із введенням цього Закону у дію Конгрес змусив Картера та американських президентів взагалі, декларуючи політику “одного Китаю”, фактично керуватися моделлю “двох Китаїв” [Сорре 1999, 156]. Положення Закону давали можливість збереження всієї повноти відносин США з Тайванем. Змінюється лише їхня форма – з офіційної на неофіційну.

Як кандидат на посаду президента під час своєї виборчої кампанії 1980 року, Р. Рейган досить часто, маючи на увазі насамперед Тайвань, характеризував політику уряду США щодо союзників словом “зрада”. В окремих випадках навіть проголошувалася підтримка відновлення “офіційних відносин” із Тайванем. 16 серпня 1980 року під час конференції в Лос-Анджелесі Рейган висловився за підвищення статусу відносин з Тайванем до урядового [Тап 1992, 90]. Рейган підкреслював стратегічне значення Тайваню для США як насамперед важливого пункту, розташованого поблизу водних шляхів Західного узбережжя США – Японії – енергетичних ресурсів Близького і Середнього Сходу. Для Рейгана Тайвань був природним, надійним антикомуністичним союзником, тоді як щодо КНР виникали значні сумніви в надійності та довготривалості відносин [Место Китая 1987, 249].

На церемонію інавгурації Р. Рейгана було запрошено представників Тайваню, що спричинило протести з боку КНР. У березні 1981 року на пропозицію відвідати КНР Р. Рейган публічно не відреагував. Візит держсекретаря А. Хейга до Пекіна в середині червня 1981 року мав дещо заспокоїти китайську владу. Але Пекін, незважаючи на серйозну небезпеку для двосторонніх відносин, наважився на конфронтацію з приводу продажу зброї. Коли адміністрація Картера зуміла 1980 року продати Тайваню зброї на 830 млн. дол. без будь-яких серйозних дипломатичних

ускладнень, то на цей раз тиск Пекіна міг бути перевіркою гнучкості Вашингтона в цьому питанні. Ден Сяопін виділив проблемі продажу зброї Тайваню як найголовнішу у відносинах із США та порівняв політику постачання на острів зброї з британською політикою підтримки військовим спорядженням Конфедерації протягом громадянської війни у США [Тап 1992, 92]. У липні того ж року посол США в Пекіні Артур Хаммел отримав ноту від міністра закордонних справ КНР, у якій висловлювалася негативна реакція Китаю, що могла вплинути і на американсько-китайські відносини, і на продовження продажу зброї Тайваню [Тап 1992, 92–93].

В цей же час, на початку 1980-х рр., Ден Сяопін висуває нову теоретичну основу, яка мала розблокувати ситуацію навколо Тайваню. Формула “Одна країна – дві системи”, проголошена спочатку як модель розв’язання проблеми Гонконгу, з деякими поправками стосувалася й Тайваню. Згідно з цією моделлю Тайбею було обіцяно збереження можливості підтримувати відносини з США, Японією, іншими країнами, але тільки в економічній та культурній сферах. Можливість політичних відносин виключалася, оскільки суперечила тезі про існування на міжнародній арені одного Китаю. У майбутньому, якщо Тайвань погодився б прийняти цю формулу за основу об’єднання з КНР, він матиме широку автономію, навіть власні збройні сили. Економічна система острова мала бути збережена [Дэн Сяопин 1988, 61].

Цілі глобальної політики змушували адміністрацію Р. Рейгана йти на поступки. Афганська війна стала сприятливим психологічним фундаментом для військового співробітництва з метою допомоги афганському рухові опору в боротьбі проти Радянського Союзу. І для адміністрації Рейгана географічне розташування КНР свідчило про перспективність військово-стратегічного партнерства. “Китайська” політика адміністрації Рейгана ставала частиною глобальної американської антирадянської політики. І в цьому сенсі КНР відводилася роль стратегічного партнера. Тому основною проблемою нової адміністрації стало не підвищення статусу відносин між США та Тайванем. На першому плані постало складніше завдання –

знайти придатну модель стратегічного співробітництва з Китаєм, одночасно зберігаючи широкі й міцні відносини з Тайванем та сприяючи його безпеці. Враховуючи ставлення Пекіна до американо-тайванських відносин, таке завдання було досить складним. Крім того, воно ускладнювалося тим, що потреба посилення військового потенціалу Китаю (як важеля військово-стратегічного впливу на Радянський Союз) неодмінно призвела б до порушення балансу сил у Тайванській протоці та зменшила рівень безпеки Тайваню.

Фахівці з адміністрації Рейгана знайшли вихід у політиці помірною сприяння китайським збройним силам, одночасно посилюючи обороноздатність Тайваню. Одним з генераторів ідеї подвійного продажу зброї був держсекретар А. Хейг. Щоправда, він ставився до цієї проблеми як до звичайної комерційної операції, а не як до політичної проблеми міждержавних відносин між США, КНР і Тайванем. Хоча ще з січня 1980 року, в результаті візиту до КНР міністра оборони США Г. Брауна, американське вище політичне керівництво ухвалило рішення про продаж Китаю військового спорядження та технологій. Масштабне військово-співробітництво розпочалося після візиту у травні 1983 року до Пекіна міністра торгівлі США М. Болдріджа. Американська адміністрація схвалила продаж до Китаю т.зв. технологій “подвійного використання”, тобто таких, що можуть бути використаними не лише в промисловості, а й з військовою метою також. З червня 1984 р., згідно з рішенням Рейгана, Китай отримав можливість купувати зброю безпосередньо в американського уряду та отримувати фінансування цих закупівель з боку уряду США. Цікаво, що саме в цей період КНР було закуплено 24 гелікоптери “Сікорські” S-70С, заборонених свого часу для продажу в Тайвані. До 1985 року вартість ліцензій, отриманих американськими фірмами для продажу зброї КНР, сягнула 5 млрд. дол. [Mann 2000, 142].

З метою зняти проблему постачання американської зброї Тайваню 11 січня 1982 року держдепартамент повідомив про відмову продати Тайбею технологічно найсучасніші на той час американські реактивні винищувачі FX, аргументуючи це тим, що придбання літаків цього класу не є для

Тайваню нагальною оборонною необхідністю. Натомість було обіцяно розширити лінію зі спільного американо-тайванського виробництва винищувачів іншого, нижчого, класу – F-5G [R.O.C. – U.S.A. Relations 1991, 63–90]. Рішення про відмову постачання літаків президент Рейган остаточно прийняв 7 січня 1982 року після засідання Ради національної безпеки та оборони. Колишній президент США Картер застерігав адміністрацію Рейгана (аби не розлютити Пекін) від продажу Тайваню зброї, яка могла б загрожувати КНР, себто або наступальної, або такої, яка б за своєю якістю та технологічністю давала Тайбею значну військову перевагу. Крім того, на необхідність анулювання цієї угоди вказували американські розвідувальні відомства. В доповіді ЦРУ та Управління військової розвідки Міністерства оборони США від 22 жовтня 1981 року констатовалося: “...продаж зброї FX буде сприйматися в Пекіні як політика США, спрямована на протидію об’єднанню Китаю” [R.O.C. – U.S.A. Relations 1991, 82]. Пекінським урядом продаж зброї “провінції” розцінювався як намагання США посилити розкол Китаю. Цим і пояснювалася жорсткість позиції Пекіна.

Керівництво КНР вирішило продовжувати тиск на американську сторону, вимагаючи повного припинення будь-яких поставок зброї, загрожуючи пониженням рівня відносин у разі незадоволення їхніх вимог. Одним із видів тиску стала демонстративна відмова Пекіна від святкування десятиріччя підписання Шанхайського комюніке. Прагнучи пом’якшити проблему, Вашингтон запропонував розширити співробітництво з КНР у військовій галузі. А в листі президента Рейгана міністру закордонних справ КНР Чжао Цзяну, датованому 5 квітня 1982 року, вперше з’являється один з елементів майбутнього компромісу з проблеми продажу зброї – американський президент у обмін на зобов’язання з боку КНР вирішити проблему об’єднання з Тайванем лише дипломатичними засобами обіцяв зменшити кількість продажу зброї острову.

Цього разу Вашингтон відмовився від стратегії малих поступок і залишався цілком непоступливим. Продаж Тайваню партії запасних частин до бойової техніки

на суму 60 млн. дол. мав за мету примусити Пекін відмовитися від максималізму. Заява МЗС КНР від 14 квітня 1982 року попереджала про можливий “перегляд характеру відносин”. Через два місяці американський президент в особистому листі до Ден Сяопіна в черговий раз пов’язує скорочення поставок зброї Тайваню з обміном на заяву КНР добиватися возз’єднання з Тайванем лише мирними засобами. Пекіну до того часу вдавалося уникати будь-яких ситуацій, які могли б завадити втраті зовнішньополітичної ініціативи. В офіційній заяві уряду КНР “тайванське питання” традиційно визначалося як “внутрішня справа Китаю”. Жорсткість позицій обох сторін наблизила їх до тієї межі, за якою проглядалося повернення до відносин 1950–1960-х років. Беручи до уваги вищенаведені заяви Вашингтона, можна було зробити висновок, що той не відмовиться від продажу зброї Тайваню. Хоча ситуація не була аж надто драматичною. Якщо продаж зброї не завадив перебігу процесу нормалізації, чому він мав серйозно зашкодити розвитку? [R.O.C. – U.S.A. Relations 1991, 80].

Спільне комюніке, підписане урядами США й КНР 17 серпня 1982 року (це комюніке ще називають “серпневим”) зафіксувало тимчасовий компроміс. Сполучені Штати обіцяли не збільшувати, порівняно з останніми роками, експорт зброї до Тайваню ні в кількісній, ні в якісній мірі, але за умови зменшення напруженості в регіоні. Тобто позитивне розв’язання цієї проблеми мало залежати від відмови з боку КНР застосувати силу. Американський фахівець Джон Макларен назвав “серпневе” комюніке одним з елементів “подвійної “китайської” політики делікатного балансування США...” [McClaran 2000, 623–624].

Під впливом такого розвитку подій Пекін вносить відповідні корективи до зовнішньої політики. XII з’їзд КПК, який відбувся у вересні 1982 року, проголосив курс на “незалежну та самостійну зовнішню політику”, що означало дистанціювання від американського сприйняття проблематики міжнародних відносин та відповідної політичної взаємодії. Відповідальність за виникнення міжнародних конфліктів покладалася на обидві наддержави: СРСР і США. Водночас спостерігалася тенденція

деідеологізації зовнішньої політики КНР, яка проявилася у більшій, насамперед економічній, прагматичності у відносинах із зовнішнім світом. Якраз економічна доцільність відносин із США все більше ставала визначальним пов’язуючим чинником. Продовження політики модернізації та відкритості було неможливим без зовнішніх технологічних та фінансових джерел. І роль Сполучених Штатів тут була надзвичайно важливою. Першу половину 1980-х років Вашингтон був найголовнішим інвестором (як фінансовим, так і технологічним) економіки КНР. Американські інвестиції, зокрема, становили 14% від загального обсягу інвестицій [Место Китая 1987, 139].

Поступовий вихід КНР на світові ринки та початок співробітництва з міжнародними інституціями заохочувалися та підтримувалися Вашингтоном. Але спроби пекінського уряду ствердити свою виключну правочинність представляти китайський народ у міжнародних економічних відносинах шляхом витіснення Тайваню з міжнародних організацій (як це було у разі прийняття КНР в ООН і автоматичного виключення Тайваню) наштовхнулися на протидію Вашингтона, вірного своїм зобов’язанням сприяти економічній безпеці Тайваню. В цьому плані Сполучені Штати вимагали від китайського уряду компромісу. Коли у лютому 1983 року уряд КНР поставив питання про автоматичне виключення Тайваню з Азійського банку розвитку (АБР) під час подання своєї заявки на вступ, Вашингтон відкинув цю вимогу. В результаті компромісу Тайвань залишався членом АБР, але під назвою не “Китайська Республіка”, а “Китайський Тайбей” (Chinese Taipei). Таким чином США давали зрозуміти, що будуть перешкоджати політиці Пекіна міжнародної ізоляції тайванського уряду.

У грудні 1984 року, після підписання угоди КНР з Великобританією щодо завершення британської юрисдикції над Гонконгом та передачі його до складу КНР, Ден Сяопін вручив британському прем’єрові М. Тетчер своє особисте послання Рейгану. В ньому висловлювалася пропозиція американській стороні активно сприяти переговорам щодо майбутнього входження Тайваню до складу КНР на основі моделі “Одна країна – дві

системи” [Mann 2000, 153]. Проте, не за-свідчуючи факт самого листа, американські президент та держсекретар у своїх виступах натякали на практичну та моральну неможливість для Вашингтона вирішувати питання майбутнього Тайваню лише за сценарієм Пекіна. Для лідерів КНР все очевиднішою ставала межа гнучкості вашингтонської адміністрації.

Нова політична лінія М. Горбачова, спрямована на зменшення напруженості та протистояння між СРСР та США й КНР поступово стала нівелювати спільний антирадянський фундамент американо-китайського співробітництва. Починається перегляд оцінки місця та ролі КНР в американській зовнішній політиці. В цих умовах перебіг найсуттєвіших проблем двосторонніх відносин (і “проблеми Тайваню” в тому числі) починає набувати інших особливостей.

Після XIII з’їду КПК (1987 року) Пекін значно менше акцентує увагу на можливості військової акції у протоці. В доповіді Генерального секретаря ЦК КПК Чжао Цзяяна декларувалося бажання китайської влади вирішити “тайванське питання” насамперед мирним шляхом. Посвідчення використання як мирної лексики, так і заяв про право застосування сили проти Тайваню стане характерним для офіційних заяв Пекіна відносно “тайванської проблеми” в подальший період.

Застосувавши війська, 4 червня 1989 року керівництво КНР жорстоко придушило демонстрацію китайських студентів на площі Тяньаньмень, що призвело до численних жертв. У відповідь США скасували політичні контакти з китайським керівництвом та припинили продаж зброї. Політичне насилля в китайській столиці знову, як і в період Корейської війни, збу-

дило в уяві американських політиків образ КНР як «комуністичної тоталітарної держави», на противагу «демократичній політичній системі Тайваню». У зв’язку з цим в американських політичних та наукових колах проблема «прав людини» в Китаї набула особливої гостроти, ставши елементом зовнішньополітичної стратегії стосовно Пекіна. Вашингтон надавав підтримку китайським дисидентам і заохочував стажування китайських студентів, розглядаючи це як важливі напрямки демократизації китайського суспільства. Але Пекін витримав цей тиск, залишивши за собою право на власне трактування концепції прав людини. Багато в чому завдяки економічному фактору, силі китайського економічного лобі у Сполучених Штатах, яке переконувало відмежувати політику від ідеології, тяньаньменьський інцидент швидко відійшов на задній план. І хоча на той час обсяг американо-тайванської торгівлі більш ніж утричі перевищував аналогічний показник торгівлі між США та КНР [R.O.C. – U.S.A. Relations 1991, 293], боротьба за китайський ринок буде і надалі згладжувати політико-ідеологічні розбіжності.

Таким чином, сформульовані Ден Сяопіном настанови щодо проведення політики відкритості до зовнішнього світу, збереження власної політичної (на пропагандистському рівні – соціалістичної або комуністичної) ідентичності та модель “одна країна – дві системи” формують ідейно-теоретичний ґрунт сучасної китайської дипломатії. Проїшовши випробування під час конкретних конфліктних ситуацій у відносинах із США у 1980-ті рр., вони міцно інкорпоровалися в зовнішньополітичну стратегію Пекіна як основоположні принципи особливих відносин із США.

ЛІТЕРАТУРА

- Дэн Сяопин. Основные вопросы современного Китая*: Пер. с кит. Москва, 1988.
Место Китая в глобальной политике США. Москва, 1987.
Copper J. U.S. China policy and Taiwan // As Taiwan Approaches New Millenium. Lanham, 1999.
Mann J. About Face. A history of America’s curious relationship with China, from Nixon to Clinton. New York, 2000.
McClaran J. U.S. Arms Sales to Taiwan // Asian Survey, 2000, Vol. 45, №11.
R.O.C. – U.S.A. Relations, 1979–1989. Taipei, 1991.
Taiwan Relation Act // United States Code, Vol. 9, Title 22, Chapter 48. Washington, 1989.
Tan Q. The Making of U.S. China Policy. Boulder, 1992.